

УДК 332.2:332.3

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України, професор кафедри геодезії та землеустрою, Білоцерківський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1154-4797>

В. М. Третяк,

д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6779-1941>

Н. О. Капінос,

к. е. н., доцент, завідувачка кафедри геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9354-5311>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.4.4

ПРОБЛЕМИ НАКОПИЧЕНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗБИТКІВ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: АНАЛІЗ ВИРІШЕННЯ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University

N. Kapinos,

PhD in Economics, Associate Professor, Sumy National Agrarian University

PROBLEMS OF ACCUMULATED ENVIRONMENTAL DAMAGE OF LAND USE: ANALYSIS OF SOLUTIONS IN FOREIGN COUNTRIES

У статті запропоновано аналіз вирішення в зарубіжних країнах проблем накопичених екологічних збитків землекористування, які загострилися в Україні у зв'язку з наслідками військової агресії російської федерації. Розглянуто питання становлення законодавства з питань ліквідації накопичених екологічних збитків за кордоном, історії вжиття заходів для їх вирішення у Західній Європі та Північній Америці. Розглянуто досвід Японії, США, Європейського Союзу, а також існуючу практику ліквідації накопиченої екологічної шкоди. Описано питання фінансування проєктів ліквідації минулих екологічних збитків. Запропоновано такі визначення "накопичених екологічних збитків": 1) Завдані в минулому екологічні збитки; історичні забруднення — наслідки господарської діяльності людей у місцях дислокації підприємств та організацій, яка здійснювалась у минулому та зумовила нинішнє забруднення земельних та інших природних ресурсів, що завдають шкоди землекористуванню та перешкоджають використанню земель у комерційних та господарських цілях; 2) Накопичений екологічний збиток — це виражена у грошовому вираженні шкода, заподіяна середовищу землекористування або його компонентів внаслідок здійснення господарської та іншої діяльності, у тому числі внаслідок порушення земле — та природоохоронного законодавства, а також збитки (витрати) на ліквідацію та запобігання негативним наслідкам, враховуючи збитки (шкоду) завдані військовими діями, завданої шкоди землекористуванню; 3) Шкода середовищу землекористування, пов'язана з минулою економічною діяльністю — шкода, заподіяна середовищу землекористування в межах земель, що знаходяться у державній власності, де

господарська та інша діяльність, внаслідок якої завдано шкоди, в даний час не здійснюється, і винуватець заподіяння якої може бути встановлено. Показано, що ліквідація минулих екологічних збитків в Україні за участю механізмів фінансових запозичень Світового банку, ЄБРР та інших МФО, а також методичної допомоги від ЮНЕП, ПРООН та ЮНІДО могла б дати низку вирішальних переваг порівняно з реалізацією проектів лише власними силами, у тому числі створення конкурентного середовища та зацікавленість з боку українського бізнесу; обов'язкове залучення широкій громадськості та розкриття інформації; строгий контроль за витрачанням виділених коштів.

The article proposes an analysis of solutions in foreign countries to the problems of accumulated environmental damages of land use, which have intensified in Ukraine due to the consequences of the military aggression of the Russian Federation. The study explores the establishment of legislation on the liquidation of accumulated environmental damages abroad, the history of measures taken to address them in Western Europe and North America. The experience of Japan, the United States, the European Union, as well as existing practices of eliminating accumulated environmental damage, is examined. The financing of projects for the elimination of past environmental damages is also discussed. The following definitions of "accumulated environmental damage" are proposed: 1) Past-induced environmental damages; historical pollution — the consequences of human economic activities at the locations of enterprises and organizations that operated in the past and caused current pollution of land and other natural resources, harming land use and hindering the use of land for commercial and economic purposes; 2) Accumulated environmental damage is the expressed in monetary terms harm caused to the environment of land use or its components as a result of economic and other activities, including violations of land and environmental legislation, as well as damages (costs) for liquidation and prevention of negative consequences, taking into account the damages caused by military actions that harm land use; 3) Damage to the land use environment associated with past economic activities — harm caused to the environment of land use within state-owned lands, where economic and other activities causing harm are currently not carried out, and the culprit of the harm can be identified. It is demonstrated that the elimination of past environmental damages in Ukraine with the participation of financial mechanisms from the World Bank, EBRD, and other IFIs, as well as methodological assistance from UNEP, UNDP, and UNIDO, could provide several decisive advantages compared to the implementation of projects solely by own efforts. This includes the creation of a competitive environment and interest from the Ukrainian business sector, mandatory involvement of the wider public, and disclosure of information, along with strict control over the allocation of funds.

Ключові слова: накопичені екологічні збитки; шкода землекористуванню; ліквідація накопиченої екологічної шкоди; зарубіжний досвід; Європейський Союз.

Key words: accumulated environmental damage; damage to land use; elimination of accumulated environmental damage; foreign experience; European Union.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання накопичених екологічних збитків та ліквідації накопичених екологічних збитків заявлені для багатьох країн світу на різних континентах і займають важливе місце при земле-впорядно-екологічних дослідженнях, оцінці впливу на навколишнє середовище та проведенні екологічного аудиту [1—4].

Згідно частини 2 статті 224 господарського кодексу України "під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною" [5].

Поняття екологічного збитку багатогранне і включає в себе природно-біологічні, економічні, технологічні, правові, культурологічні і навіть політичні аспекти. Екологічний збиток виражається в кількісних і якісних втратах земельних та інших природних ресурсів і біоріз-

номаніття й проявляється в їх забрудненні відходами господарської та побутової діяльності людини, пошкодженні та руйнуванні об'єктів землекористування, екосистем і природних взаємозв'язків, а також у погіршенні стану здоров'я населення. Як економічна категорія він проявляється в матеріальному збитку від забруднення земельних та інших природних ресурсів суспільству, державі в цілому, окремим регіонам, територіальним громадам, юридичним і фізичним особам.

Військова агресія російської федерації в Україні загострила проблеми оцінки екологічних збитків землекористування. В даний час термінологія у сфері землекористування накопиченої (минулої) екологічної шкоди не склалася. Тут можливі різні визначення, так як ті чи інші нормативні документи створювалися у різний час, різними відомствами, найчастіше незалежно одне від одного. Можна стверджувати, що і власне термін "накопичена екологічна шкода" ще не є юридично загальноновизнаним.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є аналіз вирішення в зарубіжних країнах проблем накопичених екологічних збитків землекористування, які загострилися в Україні у зв'язку з наслідками військової агресії російської федерації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За оцінками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів (Міндовкілля), сума збитків від забруднення екології, спричинених війною, оцінюється біля 25 мільярдів євро, ще близько 11,5 мільярдів євро необхідно для усунення наслідків забруднення ґрунту. Зокрема, майже третину із вказаного розміру оцінених збитків, а саме понад 407,3 млрд гривень, становлять збитки, завдані земельним ресурсам України [6].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 року № 326 "Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації", визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за такими напрямками, зокрема, у сфері екології: 1) шкода, завдана земельним ресурсам; 2) втрати надр; 3) збитки, завдані водним ресурсам; 4) шкода, завдана атмосферному повітрю; 5) втрати лісового фонду; 6) збитки, завдані природно-заповідному фонду [7]. Всі вказані напрями мають пряме відношення до якості і стану землекористування.

На виконання постанови, наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України затверджено Методику визначення шкоди та збитків завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації від 18 травня 2022 року № 295 [8]. Отже, розмір заподіяних Україні (і українським громадянам) екологічних збитків постійно збільшується, оскільки воєнна агресія проти України триває — є безпрецедентним після екологічних збитків Чорнобильської аварії 1986 року.

Тому аналіз вирішення в зарубіжних країнах проблем накопичених екологічних збитків землекористування стає досить актуальним для України.

Розглянемо можливі визначення:

1) Завдані в минулому екологічні збитки; історичні забруднення — наслідки господарської діяльності людей у місцях дислокації підприємств та організацій, яка здійснювалась у минулому та зумовила нинішнє забруднення земельних та інших природних ресурсів, що

завдають шкоди землекористуванню та перешкоджають використанню земель у комерційних та господарських цілях;

2) Накопичений екологічний збиток — це виражена у грошовому вираженні шкода, заподіяна середовищу землекористування або його компонентів внаслідок здійснення господарської та іншої діяльності, у тому числі внаслідок порушення земле- та природоохоронного законодавства, а також збитки (витрати) на ліквідацію та запобігання негативним наслідкам, враховуючи збитки (шкоду) завдані військовими діями, завданої шкоди землекористуванню;

3) Шкода середовищу землекористування, пов'язана з минулою економічною діяльністю — шкода, заподіяна середовищу землекористування в межах земель, що знаходяться у державній власності, де господарська та інша діяльність, внаслідок якої завдано шкоди, в даний час не здійснюється, і винуватець заподіяння якої може бути встановлено.

При порівняльному аналізі різних визначень видно, що у першому робиться акцент на екологічних наслідках збитків, у другому — на грошовому вираженні шкоди та збитків (витрат), у третьому — на розмежуванні власності на "збиткові" території землекористування. Це обумовлює специфічні напрями призначення оцінки.

Перші спроби розробки державної політики та прямого здійснення заходів для вирішення проблеми минулих екологічних збитків у Західній Європі та Північній Америці відносяться до 70-х років минулого століття, коли питання навколишнього середовища стали набувати великої суспільної значущості [9]. У багатьох країнах це було викликано реакцією населення на інформацію про існування джерел минулих екологічних збитків, що становлять велику небезпеку для здоров'я людей і якості природних ресурсів. Отже, виникає питання щодо розуміння "минулі екологічні збитки".

Одним із прикладів позитивного досвіду вирішення проблем ліквідації накопиченої екологічної шкоди також може бути Японія, яка мала на початку 60-х років накопичену екологічну шкоду у розмірі 6 % ВВП, але до 1994 р. змогла скоротити цю величину до 1,2 % ВВП [9].

Протягом останніх 30 років спостерігається поступова еволюція дій, що вживаються для вирішення цієї проблеми накопиченої екологічної шкоди, включаючи визначення її масштабів за допомогою різних механізмів інвентаризації та обліку, формування правової бази

для розподілу відповідальності та фінансових зобов'язань у зв'язку з рекультивацією земель, створення фінансових механізмів для здійснення заходів ліквідації накопиченої екологічної шкоди, розробку стандартів, методів та технологій рекультивації і залучення до цього процесу широких верств населення. У Центральній Європі вирішення цих питань було пов'язане насамперед із процесом приватизації, який розпочався на початку 1990-х років, хоча в той період суспільство також стало активно вимагати вжиття заходів, а уряди почали проводити цілеспрямовану державну політику реформ (в основному з метою вступу до Європейського союзу).

Хоча міжнародна спільнота займається вирішенням проблеми накопичених екологічних збитків землекористування приблизно 30 років, у більшості країн ця робота ще не завершена. Крім того, країни розрізняються за соціальними, культурними, правовими та економічними умовами, а також за характером, масштабами та глибиною цієї проблеми. Це зумовлює унікальність дій у відповідь у кожному конкретному випадку. Нарешті, питання ліквідації накопичених екологічних збитків землекористування перебуває у процесі еволюції, діє за принципом "що довше дивитися, то більше помічаєш", що тягне за собою великі й часто непрогнозовані витрати.

У більшості країн Західної Європи та в Північній Америці причиною первісного інтересу до проблеми накопичених екологічних збитків землекористування та підставою для розробки спеціальної державної політики та законодавства у цій галузі був тиск громадськості — як правило, у відповідь на ситуації, які набули широкого резонансу, створили пряму загрозу для місцевого населення та викликали деградацію цінних земельних та інших природних ресурсів. Крім того, це збіглося з періодом, коли суспільство систематично почало приділяти питанням охорони навколишнього середовища все більше уваги.

Останнім часом цей процес отримав підкріплення та підтримку з боку економічних факторів: вплив розподілу відповідальності за накопичених екологічних збитків землекористування на фінансові показники та напрями фінансування приватного сектору; визнання фінансової відповідальності держави та наслідки цього факту для державного бюджету; визначення характеру землекористування у містах з урахуванням зростання попиту ділянок для забудови.

У Європі першим стимулом був процес приватизації, особливо необхідність залучення інвесторів. У деяких випадках (головним чином у Німеччині) ці моменти були пов'язані з роботою пом'якшення соціальних наслідків реструктуризації промисловості, коли занедбані промайданчики використовувалися для будівництва об'єктів суспільної інфраструктури, що служило базою для створення робочих місць.

Досвід промислово розвинених країн з ліквідації накопичених екологічних збитків говорить про необхідність створення правових механізмів розподілу відповідальності за накопичені екологічні збитки, визначення джерел фінансування та стимулювання заходів щодо його гарантованої ліквідації, управління ризиками, яким піддаються учасники процесу очищення забруднених ділянок, їх реабілітації, господарювання та реорганізації оборот.

На думку експертів Світового банку, єдиною країною, де проблема минулих екологічних збитків можна порівняти за характером і масштабом Україною, є США. З 1980 р. у цій країні діє "Закон про вжиття всеосяжних заходів щодо охорони навколишнього середовища, виплати компенсацій та відповідальності" — Закон про Суперфонд (Superfund Law) [9], який є аналогічним Директиві Європейського Союзу 2004/35/ЄС [10]. Цей закон доповнено "Актом про комплексне реагування, компенсацію та відповідальність за шкоду навколишньому середовищу" від 1980 р. (CERCLA — Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act of 1980). Відповідно до їхніх вимог, розроблено правила визначення розміру шкоди природним ресурсам внаслідок забруднення небезпечними речовинами (Natural Resource Damage Assessment Regulations). Правила встановлюють процедури оцінки, дозволяють визначити причинний зв'язок та оцінити завдані збитки. У цьому перевагу надається відновлювальним заходам, так як витрати на їх здійснення легше розрахувати, вони ґрунтуються на меншій кількості неперевіраних економічних методів оцінки та реально піддаються перевірці. Агентство з охорони навколишнього середовища США (U.S. Environmental Protection Agency — EPA) займається діяльністю Суперфонду через Офіс з управління Суперфондом та технологічним інноваціям (Office of Superfund Remediation and Technology Innovation — OSRTI) із залученням суміжних федеральних урядових структур та урядів окремих штатів. Основними завданнями Суперфонду є виявлення, дослідження, локалізація та очищення найбільш забруднених

земель на всій території країни. За допомогою системи грантів Офіс приваблює широке коло фахівців з наукових установ та університетів, досвідчених менеджерів компаній, представників громадськості та корінних племен. Крім того, у США з 2002 році діє федеральний закон "Про пільги малого та середнього бізнесу та реабілітацію забруднених територій" (Small Business Liability Relief and Brownfields Revitalization Act), згідно з яким на заходи щодо дослідження стану навколишнього середовища, рекультивативі забруднених ділянок, створення фондів зворотного фінансування щорічно виділяються кошти з федерального бюджету. Закон уточнює екологічну відповідальність потенційних покупців забрудненої нерухомості, сумнівних власників та власників земельних ділянок, що прилягають до забрудненої території. Відповідно до закону встановлено сфери відповідальності федеральних та місцевих органів влади при здійсненні проектів з реорганізації та реабілітації забруднених територій. Заходи в рамках таких проектів звільняються від екологічної відповідальності на період їх здійснення [9].

Витрати на ліквідацію накопичених екологічних збитків землекористування у США оцінюються дуже високо — понад 400 млрд. доларів, причому приблизно половина цієї суми, ймовірно, буде профінансована державою з урахуванням того, що за кількістю військових та ядерних об'єктів США випереджають більшість інших країн. Тим не менш, як показує досвід США та інших держав, такі заходи цілком прийнятні у фінансовому відношенні і, зрештою, можуть виявитися рентабельними, якщо в повному обсязі враховувати запобіжні збитки.

У Європейському Союзі для запобігання утворенню накопичених екологічних збитків землекористування, впровадження найкращих доступних та "зелених" технологій використовуються наступні інструменти:

- законодавство, насамперед — Директиви ЄС;
- комплексні екологічні дозволи;
- довідкові документи з накопичених екологічних збитків;
- Європейське бюро з комплексного запобігання та контролю забруднень [11].

У державах Європейського Союзу діє Директива ЄС 2004/35/РЄ від 21.04.2004 р. "Про екологічну відповідальність щодо запобігання та ліквідації шкоди навколишньому середовищу" [10]. На її основі всі країни-учасниці ЄС

ухвалюють закони, що визначають конкретну відповідальність за шкоду навколишньому середовищу. Правовий базой Директиви служить принцип "забруднювач платить". Директива охоплює види відповідальності за шкоду водним об'єктам, ґрунтам та біологічним видам та середовищу проживання. Директива стосується конкретної шкоди, що піддається кількісному визначенню, включаючи дифузне забруднення, коли можна встановити причинні зв'язки завданої шкоди та виявленого джерела забруднення. Відповідно до Директиви, власник, оператор об'єкта вже за наявності потенційної небезпеки заподіяння шкоди навколишньому середовищу зобов'язаний вжити запобіжних заходів, а при завданні шкоди ліквідувати збитки за власний рахунок. При цьому в документі встановлюється закритий перелік об'єктів, обладнання, що підпадають під дію директиви, та особлива увага приділяється механізму гарантованої ліквідації заподіяної шкоди шляхом надання власником, оператором фінансових гарантій, включаючи страхування, що покривають його екологічну відповідальність.

У Великій Британії законом "Про охорону навколишнього середовища" (Environmental Protection Act 1990) визначаються різні режими управління забрудненими територіями, з метою виявлення та зниження екологічних ризиків нанесення шкоди здоров'ю людини та навколишньому середовищу до нормативного рівня. Закон визначає забруднену землю, як землю, яку муніципальна влада визнала такою внаслідок наявності забруднюючих речовин у ґрунтах, над або під поверхнею, які заподіяли або можуть завдати значної шкоди. Власник такої землі зобов'язаний усунути забруднення за свій рахунок. Подібні норми містяться в природоохоронному та земельному законодавстві й інших країнах. Різні країни по-різному підходять до питання розподілу загальної та фінансової відповідальності за ліквідацію накопичених екологічних збитків землекористування [12]. Загальною рисою застосування принципу "забруднювач платить". У більшості країн це виявляється у тому, що основна відповідальність покладається на нинішнього власника (оператора) об'єкта, де є накопичених екологічних збитків землекористування. Однак у багатьох випадках законодавство передбачає можливість поширення відповідальності на попередніх власників та інші сторони, які у той чи інший момент сприяли формуванню забруднення. У цьому особливо слід зазначи-

ти досвід США, де підприємство чи його фактичні наступники за жодних обставин неспроможні зняти із себе відповідальність за накопичених екологічних збитків землекористування, виникненню якого вони могли сприяти. Це стало дуже потужним стимулом до застосування відповідального підходу до поточної та минулої діяльності. На іншому кінці спектру знаходяться такі країни, як Нідерланди та Данія, де є норми для визначення моменту часу, до настання якого відповідальність не може покладатися на нинішніх власників, або норми для визначення характеру відповідальності (сувора відповідальність чи відповідальність, що настає за наявності вини), які спираються на положення про те, що в той чи інший момент часу у минулому ситуацію практично неможливо було передбачити. Однак, у більшості країн передача відповідальності (у повному обсязі або частково) відбувається разом із передачею права власності. В основі такого підходу лежить припущення про те, що покупець мав можливість отримати інформацію про накопичених екологічних збитків землекористування, і це знайшло відображення у вартості угоди. Проте, конкретні угоди можуть передбачати збереження відповідальності за продавцем чи третьою стороною (якою нерідко є держава) та/або виплату компенсації з метою обмеження відповідальності покупця. Саме так було при здійсненні приватизаційних угод за участю іноземних інвесторів у країнах Центральної Європи, де держава нерідко зберігає певну фінансову відповідальність за шкоду, яку було завдано вже закритими або реструктурованими промисловими об'єктами. Це все частіше трапляється при повторній забудові земель, що раніше використовувалися в містах, коли держава надає фінансування або гарантії на підтримку вирішення проблем накопичених екологічних збитків землекористування, що заважають освоєнню земельних ділянок, які становлять суспільний інтерес. У цьому відношенні на особливу увагу заслугоує досвід Німеччини, де реабілітація занедбаних забруднених промислових зон стала невід'ємною частиною процесу міського планування, причому держава прийняла запобіжний підхід і заздалегідь вживає реабілітаційних заходів, прагнучи залучити потрібні інвестиції для повторної забудови земельних ділянок. Відповідно до загальних інституційних принципів, що поширюються на міське планування, держава виділяє кошти для фінансування значної ча-

стини витрат на реабілітацію та підготовку земельних ділянок, освоєння яких становить суспільний інтерес. Для цього держава може створити державно-приватне партнерство із передбачуваним забудовником або стати тимчасовим власником, діючи через місцеву державну організацію, яка проводить реабілітацію об'єкта, а потім продає його на ринку. До інших економічних інструментів належить надання податкових пільг, і навіть збільшення податків чи комунальних платежів для занедбаних земельних об'єктів.

Зважаючи на те, що проблема власності на землю в цілому носить складний характер і що її доводиться вирішувати ретроспективно, коли приватизацію вже проведено, при розгляді конкретних випадків буде потрібна певна гнучкість. Якщо проблема накопичених екологічних збитків землекористування пов'язана з приватизованими землекористуваннями, які, по суті, продовжують здійснювати стару діяльність, застосовуючи при цьому ту саму земле- та природоохоронну практику, відповідальність за накопичених екологічних збитків землекористування на законних підставах може бути покладена (частково чи повністю) на нинішнього оператора-власника. Проте, можуть бути випадки, коли новий власник кардинально змінив практику чи технологію, і тоді відповідальність за накопичених екологічних збитків землекористування було б справедливо розділити між нинішнім і старим власником (тобто державою).

Нарешті, можуть бути випадки, коли накопичених екологічних збитків землекористування однозначно пов'язана з ситуацією, що існувала виключно до приватизації, відноситься до минулого періоду і може розглядатися поза будь-яким зв'язком з накопичених екологічних збитків землекористування, яка покладається на нинішнього оператора-власника. Досвід Польщі становить особливу цінність як міжнародний прецедент, що дозволяє усунути невизначеність, яка зараз пов'язана з цим питанням. Тут власникам приватизованих земель було надано одноразову можливість протягом трьох років після введення відповідного закону подати заявку на звільнення від відповідальності за минулі екологічні збитки, що виникли до того, як цей закон набрав чинності. Інакше вважалося, що вони взяли на себе відповідальність за всю минулу екологічну шкоду, заподіяну об'єктами, які перебувають у їхній власності.

Загальною рисою, більшою чи меншою мірою характерною для міжнародного досвіду вирішення проблеми накопичених екологічних збитків землекористування, є розробка системи обліку та ранжування накопичених екологічних збитків землекористування (бази даних), яка зазвичай існує у вигляді реєстру забруднених земельних ділянок. Це вважається обов'язковим елементом будь-якої комплексної державної ініціативи та відповідною точкою при виконанні кількісної оцінки та визначенні першочерговості практичних дій у відповідь на місцях. Такі реєстри і переліки можуть мати різні форми, різний ступінь складності та практичної придатності. У США, наприклад, є Національний перелік першочергових завдань, пов'язаний із цілим комплексом нормативних правових та фінансових принципів, а також допоміжна система реєстрів, складених на рівні окремих штатів. Це можуть бути реєстраційні системи, пов'язані з передачею земельних титулів, як у Великій Британії, або галузеві реєстри (в Україні — поземельна книга в складі державного земельного кадастру).

У більшості країн із високим рівнем доходів держава нерідко бере на себе зобов'язання виділяти великі фінансові ресурси для проведення реабілітаційних заходів протягом тривалого часу. Зазвичай такі кошти спрямовуються на врегулювання ситуацій, де відповідальною стороною є держава, де немає реальних відповідальних сторін (земельні ділянки, по яких відсутні власники) або де втручання держави служить інтересам суспільства.

У деяких країнах держава може також взяти на себе початкові витрати на очищення земель, якщо ситуація вимагає негайного вжиття заходів, а потім спробувати відшкодувати ці витрати через суд заднім числом. Крім того, у багатьох випадках держава виділяє фінансування як засіб підтримки технологічного і методичного розвитку, а останнім часом і для того, щоб сприяти повторному освоєнню земельних ділянок, що раніше використовувалися, особливо в тих випадках, коли йдеться про досягнення соціальних цілей у районах військових дій або депресивних. Такий підхід особливо широко застосовується у Німеччині.

У країнах Центральної Європи, які здійснили перехід до ринкової економіки, система фінансування заходів щодо ліквідації накопичених екологічних збитків землекористування не настільки добре розвинена, але схоже, що

вона розвивається в тому ж напрямку, що й у вище зазначених країнах. Загалом вони вважають, що приватний сектор має сам фінансувати роботу з ліквідації збитків, за які він несе відповідальність, але при цьому також визнають, що накопичені екологічні збитки землекористування є потенційною перешкодою для залучення інвестицій та проведення модернізації, і тому розробили різні механізми, що дозволяють зменшити відповідні витрати або перенести їх на пізніший термін, включаючи проведення політики, яка передбачає відповідальність держави за накопичені екологічні збитки землекористування, що виникли до приватизації. При загальному визнанні прийняття звичайних зобов'язань державою вони не мають загальної стратегії або загального фінансування, призначеного для системного проведення реабілітаційних заходів, хоча в окремих випадках такі приклади знайти можна. Одним із них є інвестиції в обсязі близько 100 млн доларів США, які були профінансовані національним Фондом майна з метою рекультивативної землі великого хімкомбінату "Сполана" (Чехія) та її очищення від забруднень та ртуті, оскільки цей об'єкт створює серйозну загрозу трансграничного перенесення забруднюючих речовин. По річці Ельбі. Крім того, деякі ініціативи у цій галузі були профінансовані донорами та МФО, а також за рахунок бюджетних трансфертів ЄС. Описаний вище досвід реалізації проектів Світового банку використовує деякі з таких ініціатив, які здійснюються за підтримки держави на конкретних об'єктах та у конкретних галузях.

Потенційні моделі фінансових механізмів ліквідації накопичених екологічних збитків землекористування можна знайти в міжнародній практиці, де є приклади створення фондів довгострокового державного фінансування, державно-приватних партнерств, спеціальних галузевих фондів, які фінансуються за рахунок внесків промислових підприємств, а також гарантійних інструментів фінансових організацій [13].

Світовим банком накопичено значний досвід у ході реалізації проектів з ліквідації накопичених екологічних збитків землекористування у Болгарії, Румунії, Польщі, Сербії, Казахстані, Азербайджані та Україні, які безпосередньо пов'язані з фінансуванням заходів з ліквідації накопичених екологічних збитків землекористування або включають ці заходи як один з компонентів проекту ширшої спрямованості. Такі компоненти передбачають здійснення заходів у процесі реформування галузей (на-

приклад, у рамках проектів з ліквідації нерентабельних шахт) або сприяння у вирішенні проблеми відповідальності за усунення накопичених екологічних збитків землекористування у ході приватизації промислових підприємств та визначення подальшої долі без господарських земельних об'єктів, що становлять велику небезпеку для довкілля та здоров'я населення. Спільним для всіх цих проектів є первісне припущення, що відповідальність за ліквідацію накопичених екологічних збитків землекористування частково або повністю покладається на державу. Як показали ці проекти, такі заходи сприяють залученню високоякісних інвесторів завдяки яким приватизовані підприємства здатні вижити і в економічному, і в екологічному плані.

Необхідно зазначити, що ліквідація минулих екологічних збитків в Україні за участю механізмів фінансових запозичень Світового банку, ЄБРР та інших МФО, а також методичної допомоги від ЮНЕП, ПРООН та ЮНІДО могла б дати низку вирішальних переваг порівняно з реалізацією проектів лише власними силами, і особливо для територій, що зазнали наслідків військової агресії російської федерації:

- а) потужна експертна підтримка незалежних зарубіжних та вітчизняних експертів;
- б) більш ретельне опрацювання по конкретних об'єктах з урахуванням накопиченого зарубіжного досвіду;
- в) залучення разом із інвестиціями передових західних технологій та організаційних форм;
- г) створення конкурентного середовища та зацікавленість з боку українського бізнесу;
- д) обов'язкове залучення широкого загалу та розкриття інформації;
- е) суворий контроль над витрачанням виділених коштів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В процесі дослідження, авторами констатовано визначення "накопичених екологічних збитків", зокрема: Завдані в минулому екологічні збитки; історичні забруднення — наслідки господарської діяльності людей у місцях дислокації підприємств та організацій, яка здійснювалась у минулому та зумовила нинішнє забруднення земельних та інших природних ресурсів, що завдають шкоди землекористуванню та перешкоджають використанню земель у комерційних та господарських цілях; 2) Накопичений екологічний збиток — це виражена у грошовому вираженні шкода, заподіяна сере-

довищу землекористування або його компонентів внаслідок здійснення господарської та іншої діяльності, у тому числі внаслідок порушення земле- та природоохоронного законодавства, а також збитки (витрати) на ліквідацію та запобігання негативним наслідкам, враховуючи збитки (шкоду) завдані військовими діями, завданої шкоди землекористуванню; 3) Шкода середовищу землекористування, пов'язана з минулою економічною діяльністю — шкода, заподіяна середовищу землекористування в межах земель, що знаходяться у державній власності, де господарська та інша діяльність, внаслідок якої завдано шкоди, в даний час не здійснюється, і винуватець заподіяння якої може бути встановлено.

Ліквідація минулих екологічних збитків в Україні за участю механізмів фінансових запозичень Світового банку, ЄБРР та інших МФО, а також методичної допомоги від ЮНЕП, ПРООН та ЮНІДО могла б дати низку вирішальних переваг порівняно з реалізацією проектів лише власними силами, у т.ч.. створення конкурентного середовища та зацікавленість з боку українського бізнесу; обов'язкове залучення широкої громадськості та розкриття інформації; строгий контроль за витрачанням виділених коштів.

Література:

1. Третяк А.М., Третяк В.М., Капінос Н.О., Третяк Р.А. Визначення та сутність землевпорядного і екологічного нормування режиму землекористування. Ефективна економіка. 2023. № 7. <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1417>.
2. Третяк А.М., Третяк В.М., Капінос Н.О. Методологічні підходи оцінки стану землекористування і антропогенного впливу на нього для екологічного нормування. Агросвіт. 2023. № 17. С. 12—23.
3. Третяк А.М., Третяк В.М., Капінос Н.О., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Відтворювальна вартість землекористування: еколого-економічні та соціальні засади формування. Агросвіт. 2023. № 21. С. 15—24.
4. Третяк А.М., Третяк В.М., Капінос Н.О., Гетманчик І.П., Третяк Р.А. Особливості розроблення землевпорядно-екологічних нормативів пов'язаних з порушеннями екосистем землекористування у зв'язку із бойовими діями. Землевпорядний вісник. 2023. № 11—12. С. 6—12.
5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

6. Шкляр С. Як змусити росію заплатити за екологічні збитки. Українська правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/17/692705/>.

7. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>.

8. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 року № 295. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text>.

9. Comprehensive Environmental Response, Compensation and Liability Act (CERCLA). URL: https://www.law.cornell.edu/wex/comprehensive_environmental_response_compensation_and_liability_act_cercla.

10. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради "Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди" від 21 квітня 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text.

11. European Commission. European IPPC Bureau. URL: <http://eippcb.jrc.ec.europa.eu/>.

12. Environmental Protection Act. 1990. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/43/contents>.

13. Бут Ю. С. Досвід країн європейського союзу щодо застосування фіскальних інструментів в екологічній політиці. Ефективна економіка. 2011. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=729>.

References:

1. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., Kapinos, N. O., & Tretiak, R. A. (2023), "Definition and essence of land-use planning and environmental regulation of land use", *Effective Economy*, vol. 7, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/1417> (Accessed 15 Jan 2024).

2. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., & Kapinos, N. O. (2023), "Methodological approaches to assessing the state of land use and anthropogenic impact for environmental regulation", *Agrosvit*, vol. 17, pp. 12—23.

3. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., Kapinos, N. O., Pryadka, T. M., & Tretiak, N. A. (2023), "Reproductive value of land use: ecological-economic and social foundations of formation", *Agrosvit*, vol. 21, pp. 15—24.

4. Tretiak, A. M., Tretiak, V. M., Kapinos, N. O., Hetmanchyk, I. P., & Tretiak, R. A. (2023), "Features of the development of land-use and environmental regulations related to ecosystem violations in land use due to hostilities", *Land Management Bulletin*, vol. 11—12, pp. 6—12.

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003), "Economic Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

6. Shkliar S. (2022), "How to make russia pay for environmental damage", *Ukrains'ka pravda*, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/17/692705/> (Accessed 15 Jan 2024).

7. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022), Resolution "Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of armed aggression by the Russian Federation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

8. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2022), Order "Methodology for determining damage and losses inflicted on the land fund of Ukraine as a result of armed aggression by the Russian Federation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0586-22#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

9. LII (2023), "Comprehensive Environmental Response, Compensation and Liability Act (CERCLA)", available at: https://www.law.cornell.edu/wex/comprehensive_environmental_response_compensation_and_liability_act_cercla (Accessed 15 Jan 2024).

10. European Parliament and Council of the European Union. (2004), Directive "On environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage", available at: <http://docs.pravo.ru/document/view/22337326/21744131/> (Accessed 15 Jan 2024).

11. European Integrated Pollution Prevention and Control Bureau (EIPPCB). (2024), available at: <http://eippcb.jrc.ec.europa.eu/> (Accessed 15 Jan 2024).

12. legislation.gov.uk (1990), "Environmental Protection Act", available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/43/contents> (Accessed 15 Jan 2024).

13. But Yu. S. (2011), Experience of the countries of the European Union regarding the use of fiscal instruments in environmental policy. *Efficient economy*. vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=729> (Accessed 15 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 01.02.2024 р.